

РЕЦЕНЗІЇ

Людмила Корнієнко

ФІЛОСОФІЯ ЯК ЛІТЕРАТУРА.

Stocker, B., & Mack, M. (2018). *The Palgrave Handbook of Philosophy and Literature*. London: Palgrave Macmillan.

«Полгрейвський довідник з філософії та літератури» (далі – Довідник) привертає увагу передовсім системним викладом зв'язків між тими царинами, яким присвячений, зокрема й історичному аспектові цих зв'язків. Висока репутація видавництва¹ спонукає звернути увагу на цю книгу, укладачами якої є британець Барі Стокер (факультет гуманітарних і соціальних наук Стамбульського технічного університету) і Майкл Мак (факультет англійської мови Даремського університету).

Довідник складається з п'яти частин: Філософія як література, Філософія літератури, Філософська естетика, Літературна критика й теорія, Робочі поля в рамках філософії та літератури, а також зі Вступу й Післямови. Розрахований на науковців і студентів, що вивчають філософію, літературознавство, культурологію та інші суміжні галузі, він більше нагадує класичний збірник статей, авторами яких є фахівці університетів США та Європи. Кожен з двадцяти дев'яти розділів є статтею, зміст якої відповідає тематиці тієї чи іншої частини, а післямовою слугує остання стаття-розділ («Поетична істина діалогу»), написана одним з укладачів, Майклом Маком. Автором вступу є інший укладач, Барі Стокер, перу якого належить також один із розділів.

У досить невеликому за обсягом Вступі подано огляд висвітлюваних у Довіднику тем і пояснено структуру книги. Тож читач може одразу отримати загальне уявлення про кожен з розділів, і швидко обрати той, що цікавить саме його.

Довідник подає провідні концепції співвідношення філософії та літератури, описує перспективи їхньої взаємодії, систематизує основну тематику цієї галузі. Ідеться про розгляд такого співвідношення в західній традиції. Не тому, як зазначає Стокер [Stocker & Mack 2018: 1]², що ця традиція цінніша за інші, а оскільки вона краще відома англомовній аудиторії, якій адресовано Довідник.

Певні розділи книги пов'язані з історико-філософською тематикою, хоч і різною мірою. Нашу увагу привернули два розділи першої частини, що можуть безпосередньо зацікавити історика філософії.

© Л. Корнієнко, 2020

¹ Відома британська видавнича корпорація Palgrave Macmillan спеціалізується на виданні підручників, журналів, монографій, довідників та іншої академічної літератури.

² Надалі посилання на це джерело подаватиметься в круглих дужках із зазначенням номеру сторінки після скорочення «р.», без зазначення прізвищ укладачів і року публікації.

Першими філософськими творами, які збереглися в цілісному вигляді, є діалоги Платона. Тому цілком доречно, що діалогові присвячено вже перший розділ першої частини: «Чим є філософський діалог?» Ця тема, звісно ж, актуальна не лише в контексті «філософія – література», адже сам Платонів діалог і його жанрові особливості постійно перебувають в центрі історико-філософської уваги³.

Автором розділу є доцент філософії Триніті коледжу (Коннектикут, США) Шейн Монтгомері Євеген, фахівець з античної філософії, зокрема з Платона. У книзі «Платонів “Кратіл”»: Комедія мови (студії з континентальної думки)» [Ewegen 2013] він дає нове прочитання цього відомого діалогу. Цілком слушним було очікувати від автора такої ж новизни й у розумінні природи Платонового діалогу.

Уже на початку розділу, посилаючись на Вітторію Гьосле, Євеген визначає філософський діалог як «літературний жанр, що репрезентує дискусію з філософських питань» (р. 41). Тобто жанр філософського діалогу визначається як письмова артикуляція акту розмовного філософського діалогу. Історія філософії містить чимало праць, написаних у цьому жанрі. Автор вказує на Платона, Ксенофонта, Цицерона, Августина, Мальбранша, Барклі, Г'юма, Дідро, Вольтера й Тімоті Вільямса (р. 42). Утім, на думку Євегена, будь-який західний твір, написаний в жанрі філософського діалогу, є або імітацією, або відхиленням стосовно того, що було доведено до досконалості в працях Платона. Тому, згідно з автором, що покликається в цьому питанні на Гайдегера, щоб істинно побачити форму філософського діалогу в її дії, потрібно насамперед поглянути на платонівські тексти. Дивитися деінде означає ігнорувати «саму вершину, сам зразок, саму сутність» справи (р. 43).

Євеген утримується від спроби вести неможливий діалог із «самим» Платоном, адже «сам Платон» у Платонових діалогах відсутній, він нічого не говорить від свого імені. Спроба вести діалог із самим Платоном – те саме, що намагатися спілкуватися з повітрям, що звідусіль оточує тебе, але не може бути виявленим (р. 44). Тому як альтернативу автор розглядає діалог із конкретними діалогами, розмову з декількома текстами Платона: «Кратіл», «Теетет», «Горгій», «Апологія», «Бенкет». За визнанням автора, він не претендує на останнє слово щодо філософського діалогу як жанру або щодо поглядів Платона на цей жанр, а намагається розпочати філософський діалог через взаємодію з деякими найкращими філософськими діалогами.

Перше, що відзначає автор у діалогах Платона (на прикладі «Кратілу»): вони відбуваються як бесіди, де голос жодного з учасників не є панівним. У будь-якому діалозі стикаються різні думки. Цікавим є Євегенове зауваження про те, що під діалогом потрібно розуміти не лише розмову між двома людьми, а й розмову, як мінімум, між двома поглядами, навіть якщо в ній бере участь одна людина (наприклад: діалог Сократа зі самим собою в «Горгії»). І щоб відбувся діалог, має бути запит на спільну ідею.

Така взаємодія, на думку Євегена, можлива лише на основі епістемологічної відкритості, тобто готовності змінити свою думку. Коли така відкритість відсутня, унеможливується змістовне спілкування. Якщо один не бажає чути думку іншого, тоді діалог завершується, так і не почавшись.

Ще однією характеристикою діалогу є невідання. Якщо розмову розпочинають дві людини, одна з яких має знання, а інша – ні, то діалог не відбувається. У такій ситуації

³ Можемо вказати на кілька дуже прикметних, на наш погляд, англійських видань, зокрема й зовсім свіжих: [Finkelberg 2018], [Fossheim et al. 2019], [Gonzalez 2009], [McCoy 2020], [Scott 2007]. Звісно ж, загальна бібліографія з цього питання настільки велика, що потребує спеціальної компетентності й окремого дослідження.

одна людина просто дає іншій інформацію чи знання, точно так, як дає банан чи кекс. За такого сценарію не відбуваються суперечки чи роздуми над аргументом: відсутня взаємодія різних точок зору поглядів/думок, існує лише домінування єдиної точки зору. Тобто, для фактичного діалогу кожен його учасник не повинен мати знання про те, про що він спілкується: кожен має бути у невіданні щодо предмету розгляду.

На прикладі діалогу «Бенкет» автор демонструє, що кожен, хто щиро прагне щось пізнати, повинен мати відчуття нестачі. Тільки з таким відчуттям, похідним від усвідомлення власного невідання, можна входити в діалог з іншим. Саме через брак знання людина вдається до діалогу. Діалог може відбутися лише в тому випадку, коли обидві сторони перебувають у невіданні (р. 47).

Але яка користь може бути від такої розмови? Що може отримати одна нестача від іншої? Автор, звертаючись до діалогу «Горгій», показує, що його учасники, усвідомлюючи своє невідання, відмовляються від власної позиції на користь слідування Логосові. Це безперешкодне розгортання Логосу, який виходить за межі переконання й упередження окремих людей, є не чим іншим, як подією філософії. Отже, оратори мають відмовитися говорити від себе, щоб заговорила сама істина.

Оригінальною є думка автора, що діалог, завдяки характерному його компоненту – любові, є невід'ємною складовою філософії: «діалог розгортається так, що між учасниками виникає дружба чи любов; і саме ця взаємна любов переростає в любов до мудрості» (р. 51). Причому, таку любов до мудрості – філософію – можна виявити лише через зневагу до себе перед обличчям любові до іншого. Зневага до себе і стирання, вилучення себе, що її супроводжує – це, на думку автора, основа філософського діалогу.

Характерною рисою діалогу є його нескінченність, нескінченність невідання, бо останнім пронизано кінець філософського діалогу не менше, аніж початок. Один, починаючи з невідання, входить у діалог з іншим лише щоби знову опинитися в позиції невідання. Однак, на думку автора, інша позиція – це позиція «проясненого невідання», «краще розуміння свого невідання й більше знання того, що не є знанням, пошуком якого займаєшся» (р. 53). Людина усвідомлює необхідність продовження діалогу, тобто шлях філософського діалогу здається нескінченим. Саме з цієї причини діалоги Платона здебільшого закінчуються так само, як вони починалися: Сократ визнає, що йому бракує знань з відповідного питання, і водночас бере на себе зобов'язання досліджувати його. Автор зазначає: «Якби Сократ коли-небудь знаходив знання чи відповідав остаточно на питання, які він ставив, то необхідність, бажання та можливість філософського діалогу – а з ним і самої філософії – припинилися б» (р. 53). Тут автор укотре повторює ту ідею, що діалог є атрибутом філософського знання.

Оскільки філософський діалог відбувається через невідання, він народжується разом із мисленням. Мислення – не що інше, як внутрішня розмова, в якій душа ставить собі питання і пропонує відповіді, підтверджуючи або заперечуючи останні так, як це доцільно.

Автор розглядає жанр філософського діалогу як сам акт мислення. Саме мислення є діалогічним, тому філософський діалог – це те дійство, яке найкраще здійснює сам акт мислення. Жанр філософського діалогу є тим жанром філософського письма, який імітує чи репрезентує сам акт мислення. Діалоги Платона, як найвищий вияв цього жанру, доводять зазначений акт до його кульмінації, дозволяючи йому максимально розкритися.

Однак, на думку автора, не слід забувати того, що тексти Платона не фіксували й не відтворювали розмови, що відбувалися насправді. Вони, швидше, поетично зображують вигадані взаємодії різних (іноді навіть нереальних) персонажів, яких можна побачити крізь Платонову поетичну лінзу (р. 55). Отже, діалоги – не репрезентації філософського діалогу, а його оригінальні презентації: вони подають, ніби вперше, філософські діалоги, що відбуваються на практиці.

Оскільки в текстах зображено щось нове, чого взагалі не було, то їх можна назвати поетичними, адже англійське слово «поезія» походить від грецького ποιησις, що передовсім означає «робити, створювати або виробляти» (р. 58). Кожен платонівський текст створює світ, читач входить у цей світ, займає його та долучається до проблем і думок персонажів. Сама форма діалогічного письма викликає діалогічне сприйняття з боку читача, адже діалоги, уводячи в «гру різноманітні ідеї, не дають читачеві змоги визначитися з тим, яка з ідей є останнім словом щодо розглядуваного питання» (р. 56). Автору є цікавою ідея гри в прочитанні платонівських діалогів, сформульована американським філософом Джоном Салісом у праці «Буття і логос». Саліс стверджує, що саме в грі людина починає філософувати, і принаймні в тій мірі, в якій діалоги мають на меті спровокувати. Їхня грайливість доречна і вимагає відповідної гри з боку того, хто намагається їх інтерпретувати. Читати філософський діалог означає долучатися до філософського діалогу (р. 56).

Результатом такої гри є позиція невідання. Через невідання людина продовжує діалог у надії досягти істини⁴. Але така істина рідко постає в платонівських бесідах у формі відповіді. Форма платонівських діалогів і діалогів, наближених до них, є питальною. Зрештою, ставлячи питання, а не розв'язуючи їх, філософські діалоги найкраще спонукають читачів мислити самостійно. Тоді мислення є не чим іншим, як діалогом душі зі самою собою, тим діалогом, що відбувається як постановка питань. Й одним із таких питань є питання «що таке філософський діалог?»

Автор розділу, як він і обіцяв на початку, ставить питання, запрошує до бесіди щодо природи філософського діалогу, але не дає готової відповіді. Не випадково, що останнє речення розділу закінчується знаком запитання. У розділі, з одного боку, ми зустрічаємо нові думки та ідеї. Тому очікування оригінальності, новизни в тлумаченні платонівських діалогів виявляється виправданим. З іншого, автор знайомить нас із сучасними істориками філософії (Джил Гордон, Віторіо Гьосле, Джоном Салісом) і запрошує до прочитання їхніх праць, які, як і праці самого Евегена, дають можливість вітчизняному читачеві краще осягнути палітру сучасних світових історико-філософських досліджень.

Автором розділу «Різнманіття наративності: Мерло-Понті й Мердок про літературні й філософські наративи» є Ніклас Форсберг, керівник дослідницького відділу філософського факультету університету м. Пардубіце (Чеська Республіка). Хоча цей розділ не має такої дотичності до історико-філософських досліджень, як попередній, однак на нього варто звернути увагу принаймні дослідникам філософії Мерло-Понті.

Форсберг прагне показати спірність досить поширеної тези про принципову відмінність між філософськими й літературними наративами. Перші вважаються «аргументативними», другі – «драматичними». Отже, ідеться про цілковиту несумісність

⁴ Автор наводить думку Джил Гордон про те, що діалоги Платона є «приводом для самодослідження» (р. 58).

(р. 84). На думку автора, таке ставлення слід змінити. Адже є підстави вважати філософські тексти не позбавленими драматичності, а художні – аргументів. Щоби показати філософську (пізнавальну) значущість літератури, автор аналізує дві версії філософії літератури. Ідеться про концепції французького філософа Мориса Мерло-Понті й британської письменниці та філософині Джин Айріс Мердок.

Шлях подолання розриву між наративами Форсберг починає з того, що ставить під сумнів існування прірви між мовою філософії й мовою літератури. У своїх міркуваннях він відштовхується від ідей, викладених у «Прозі світу» Мерло-Понті. Не вдаючись у надмірні подробиці, відзначимо твердження Форсберга про те, що він запозичив зі спадщини Мерло-Понті дві ідеї: (1) «у своєму живому і творчому стані мова – це жест оновлення та відновлення, який об'єднує мене із собою й іншими»; (2) «той, хто говорить, вступає у систему відносин, що передбачають його присутність і одночасно роблять його відкритим і вразливим» (р. 89).

Особливістю живої мови, за Мерло-Понті, є те, що вона, у своєму нормальному функціонуванні, повинна мати таку природу, щоб завжди були можливими її порушення, її розлад. І ця мовна еластичність притаманна також і науковій мові. Автор, услід за Мерло-Понті, показує механізм дії цієї еластичності, яка спричиняє трансформацію мови. Така трансформація не є слабкістю мови, навпаки, «це ціна, яку потрібно сплатити, щоб мати мову-переможницю, яка, замість обмежуватися промовою про те, що ми все знаємо, знайомить нас із новим досвідом і перспективами, які ніколи не можуть бути нашими, так що, урешті-решт, мова руйнує наші упередження» (р. 90).

З міркувань Мерло-Понті робимо висновок, що в літературі відсутня когнітивна «недостатність», література краще, ніж інші форми писемності, демонструє творчу відкритість і лінгвістичну еластичність, які є умовою всіх видів знання.

Після Мерло-Понті автор звертається до думок Джин Мердок з цієї проблеми. На нашу думку, вони варті хоча би побіжної згадки в цьому огляді. Мердок, як і Мерло-Понті, вважає, що мову не можна розглядати як таку, що сама розмовляє поза людською взаємодією. Значення постає як питання людей, воно «грає» в різних контекстах. За Форсбергом, ідеї Мердок актуальні для сучасної філософії через доведення того, що ідеалізована концепція мови (помилкова, на думку Форсберга), призводить до фундаментальних непорозумінь нашого життя, наприклад, у царині моралі.

Отже, слідом за Мерло-Понті, Мердок змушує замислитися над тим, що такі особливості літературної – «другорядної» – мови, як драматургія й еластичність, можуть становити невід'ємну частину всіх форм використання мови. А звідси – перейнятися питанням про те, чи не є філософський ідеал мови спотворенням, а не спрощенням? І чи справді «науки плетуть свої наративи» в інший спосіб, ніж твори, породжені літературною вигадкою (р. 94)?

Мердок і Мерло-Понті порушують проблеми, але як слушно зауважує Форсберг, не надають обґрунтованих аргументів на користь того, щоб «другорядна», літературна мова була підвищена в ієрархії. Висунуті ними напіваргументи показують, навпаки, що фікцією є саме питання про фундаментальний розрив (між вигаданою драматургією й аргументованим наративом), який необхідно подолати. Адже ті особливості живої мови, які філософи прагнуть усунути, щоб досягти якнайвиразнішого відчуття мови, так само важливі і для фактологічних або аргументативних наративів.

Отже, на думку автора, текст цього розділу, як і тексти інших філософів з аналогічної проблематики, є своєрідним заклик до колег філософів переглянути своє ставлення не лише до інших форм письма, але й до того, «якою є царина самої філософії»

(р. 95). Дуже показовою є назва останнього параграфа розділу: «Повернення філософії додому: нарративне оточення» (р. 94). Він починається з важливої констатації: «Мерло-Понті й Мердок у різний спосіб показують, що ми говоримо й рухаємося в потоці слів, де більша глибина, можна сказати, вимірюється більшою кількістю неявних [tacit] форм розуміння» (ibid.). Це розглядається як аргумент на користь того, що літературна мова здатна виразити тонкі нюанси сенсів, недоступні надто редукціоністській мові філософії. До того ж, «увага до нарративної літератури, виявлена у філософських дослідженнях, часто постає плідним починанням, здатним перевірити, проілюструвати, підтвердити чи оскаржити ту чи ту теорію» (р. 95).

На нашу думку, є символічним те, що укладачі Довідника починають том із аналізу діалогу. Адже подальші розділи – це діалоги читача, автора із філософами як «по вертикалі», так і «по горизонталі», як із давніми, так і сучасними. Діалог закінчується питаннями, черговий раз указуючи на таку рису філософських проблем, як відкритість. Ця поліфонічність компенсує академічну сухість, апіорі притаманну довідниковій літературі, і надає філософським текстам літературної чуттєвості й емоційності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Ewgen, S. M. (2013). *Plato's Cratylus: The Comedy of Language*. Bloomington: Indiana University Press.
- Finkelberg, M. (2018). *The Gatekeeper: Narrative Voice in Plato's Dialogues*. Leiden, & Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004390027>
- Fosshem, H., Songe-Møller, V., & Ågotnes, K. (2019). *Philosophy as Drama: Plato's Thinking through Dialogue*. London: Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781350082526>
- Gonzalez, F. J. (2009). *Plato and Heidegger: A Question of Dialogue*. University Park: Penn State University Press.
- McCoy, M. B. (2020). *Image and Argument in Plato's Republic*. Albany: State University of New York Press.
- Scott, G. A. (2007). *Philosophy in Dialogue: Plato's Many Devices*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv47wcmn>
- Stocker, B., & Mack, M. (Eds.). (2018). *The Palgrave Handbook of Philosophy and Literature*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-54794-1>

Одержано / Received 12.03.2020

Liudmyla Kornienko

Philosophy as literature. Stocker, B., & Mack, M. (Eds.). (2018). *The Palgrave Handbook of Philosophy and Literature*. London: Palgrave Macmillan.

Review of Stocker, B., & Mack, M. (Eds.). (2018). *The Palgrave Handbook of Philosophy and Literature*. London: Palgrave Macmillan.

Людмила Корнієнко

Філософія як література. Stocker, B., & Mack, M. (Eds.). (2018). *The Palgrave Handbook of Philosophy and Literature*. London: Palgrave Macmillan.

Огляд книги Stocker, B., & Mack, M. (Eds.). (2018). *The Palgrave Handbook of Philosophy and Literature*. London: Palgrave Macmillan.

Liudmyla Kornienko, Senior Lecturer of the Foreign Languages Department, Sumy National Agrarian University.

Людмила Корнієнко, ст. викладач кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету.

e-mail: ludakornienko66@ukr.net
